

Razotkrivanje Istre: crkva koje više nema, posvećena nepoznatom titularu

*Vesna Lalošević**

Abstrakt

U radu se razotkriva jedan kršćanski kult u kasnoantičkoj Istri. Na temelju malobrojnih arheoloških nalaza, pisanih izvora i literature komparacijom s novijim rezultatima hagioloških istraživanja osvjetljava se aspekt kršćanske pobožnosti ranoga srednjeg vijeka u Istri. Istražuje se tko stoji iza nepoznatog patrona ranosrednjovjekovne crkvice u okolici Pule, kad i kako je kult uvezen, tko ga je štovao, kao i mogući razlozi zašto je nestao.

Ključne riječi: Istra, Pula, kult svetaca, kasna antika, predromanika

* Hrvatsko društvo za proučavanje antičkih mozaika (HDPAM)

Uvod¹

Istarski poluotok, unatoč sustavnom istraživanju, još uvijek nudi materijal za proučavanje neriješenih slučajeva, pogotovo o svetačkim kultovima. O tome svjedoče brojni arheološki nalazi koji izlaze na vidjelo, i dok se arheolozi pokušavaju dogovoriti oko datacija određenih predmetnih nalaza s istarskih lokaliteta, uočen je jedan detalj, bolje rečeno, zapis o nepoznatom titularu crkve koja danas više ne postoji.

Crkva na rubu Pule

Kad se iz Pule krene prema Rijeci, prolazi se kroz Šijansku šumu (karta 1), i na njezinu istočnom rubu, na brežuljku sjeverno od raskrižja ceste za Valturu, postojala je do 1941. g. crkva koja je nestala u vapnenici.² S obzirom na to da nema materijalnih ostataka objekta, toj crkvi novija literatura uopće nije pridavala nikakvu pozornost, a zabilješke o starijim istraživanjima mogu se naći kod B. Marušića i A. Šonje.³ Unatoč brojnim arheološkim istraživanjima koja su prekopala dobar dio istarskog poluotoka, taj lokalitet nije bio predmetom novijih arheoloških iskapanja. Iz tog je razloga još uvijek temeljno izvješće koje je Branko Marušić dao 1955. g., u kojem stoji kako je iz pisanih izvora bilo poznato postojanje crkve sv. Lovre u Šijani. U izvješću se bilježi kako su te 1941. g. prilikom gradnje vapnenice nađeni ostaci iz kojih je M. Mirabella Roberti nacrtao tlocrt dvoranske crkve s troapsidalnim korom, a srednja polukružna apsida bila je izbočena dok su lijeva i desna ucrtane u ravno začelje. Marušić spominje kako se crkva zbog izbočene apsida približava Eufrazijevoj bazilici u Poreču, a zbog dvije učahurene apsida srodna je predromaničkim crkvama u Istri. Crkveni pločnik bio je sastavljen od spika u obliku ribljeg uzorka (*opus spicatum*) i vjerojatno je ostatak iz antike.⁴ Prilikom tog istraživanja u ruševinama crkve nađeni su dijelovi prozorske rešetke s ucrtanim križem, natpisne frustule (sl. 1. i 2.) i gotovo u cijelosti očuvana pregrada od vapnenca koju je M.

1 Zahvaljujem gđi. Alenki Cedilnik, i g. Milanu Lovenjaku koji su me pozvali da sudjelujem u zborniku posvećenom prof. Rajku Bratožu.

2 Marušić, *Kasnoantička*, 46.

3 Crkvu s povijesno-umjetničkog aspekta razmatraju B. Marušić i A. Šonje u svojim radovima. Spominje se i u članku Regan, Nadilo "Stare crkve," 437. Tu stoji navod kako je svetac kojemu je crkva posvećena nepoznat, što je bio izravan poticaj za ovaj rad.

4 Marušić, "Djelatnost," 219.

Slika 1. Slika oltarne pregrade iz crkve sv. Laura u Šijani (Dokumentacijski odjel Arheološkog muzeja Istre, Pula).

Slika 2. Luk oltarne pregrade iz crkve sv. Laura u Šijani (foto: Željko Ujčić; Arheološki muzej Istre, Pula).

Slika 3. Ulomak arhitrava iz crkve sv. Laura u Šijani (foto: Željko Ujčić; Arheološki muzej Istre, Pula).

Slika 4. Ulomak arhitrava iz crkve sv. Laura u Šijani (foto: Željko Ujčić; Arheološki muzej Istre, Pula).

Slike 5 i 6. Pilastar oltarne pregrade sa stupićem i kapitelom iz crkve sv. Laura u Šijani (foto: Željko Ujčić; Arheološki muzej Istre, Pula).

No već sljedeći put kad se posvetio ovoj crkvi, B. Marušić ju je na osnovu tlocrta, koji je sada izgubljen, a koji oponaša troapsidalni završetak Eufrazijane, datirao na kraj 6. st. ili odmah nakon 611. g., svrstavajući je u spomenike ranosrednjovjekovne arhitekture.⁷ S tom datacijom složio se i A. Šonje, koji spominje kako je crkva podignuta početkom 7. st.⁸

U radu iz 1955. g. B. Marušić imenuje za patrona crkve sv. Lovru, dok se u kasnijim radovima spominje kako je objekt posvećen sv. Lauru (sic!).⁹ To je, za početak, proizvelo sumnju je li riječ o istom objektu, a potom se proteglo i na zamjenu Laur-Lovro, koja se uobičajila i u znanstvenoj literaturi, kao da nisu u pitanju dva različita sveca i patrona crkve. Međutim, najraniji sačuvani spomen crkve u povijesnom pisanom izvoru u Statutu grada Pule iz 1424. g.¹⁰ i on nam odaje ime pravog titulara crkve sv. Laura.¹¹ U kasnom srednjem vijeku dolazi

7 Marušić, *Kasnoantička*, 46.

8 U svojem kratkom spomenu crkve Šonje prihvaća Marušićeve spoznaje; Šonje, *Bizant*, 90.

9 Marušić, *Kasnoantička*, 46.

10 “in contrada di S. Lauro, e l'altra in contrada di Beller“ *Stat. Pola*, 1. i Moretti, “Zemljopisna imena,” 155.

11 U srednjovjekovnim pisanim izvorima nema zapisa o crkvi u Šijani, pa se do podataka dolazi preko izvora o granicama antičkog pulskog agera. Crkva je podignuta na posjedu ravenkog patrijarha na samoj granici pulskog kasnoantičkog agera. Dokument koji govori o darivanju zemlje, tzv. “Maksimijanova darovnica“, datiran u 546. ili 547. g., sporne je vjerodostojnosti jer je sačuvana samo u prijepisu iz 1657. g. Po njemu dokument “Feud Sant’Apollinare“ je zemljišni posjed u pulskom ageru kojeg je car Justinijan 548. g. darivao na uživanje ravenkom nadbiskupu Maksimijanu (546.–556.). U sastavu feuda bila su zemljišta: Kuje, Medulin, Vinkuran, Kostajnica, Šijana, Galizana, Štinjan, Fažana i Peroj, koja se spominju kao vlasništvo ravenke nadbiskupije u ravenkim ispravama s kraja 12. st.; Marušić, *Kasnoantička*, 22. Stoljećima kasnije ravenki nadbiskup je 1197. g. feud sv. Apolinara dao u zakup pulskim građanima, a dvije godine kasnije 1199. g. pulski biskup Ubaldo dao je taj posjed na upravu Ruggeru Morosiniju. U pisanim izvorima postoji potvrda vlasništva feuda sv. Apolinara ravenkoj nadbiskupiji iz 1200. g., koju su potvrdili car Henrik VI. i papa. Već 1209. godine, akvilejski patrijarh Volchero postao je markiz Istre i upravitelj feuda sv. Apolinara, a sve do 1230. g. Pula i Istra bile su pod akvilejskim patrijarhom. Dvadesetak godina kasnije, 1250. g., feud sv. Apolinara bio je predan plemićkoj obitelji Sergi di Pola, kasnije nazvanj Castopola; Kandler, “Del Feudo,” 266.

do zamjene titulara u sv. Lovru,¹² iz kojeg je izvedena skraćena "san" Loro.¹³ Kada je početkom 1616. g. u Uskočkom ratu spaljen Barban, a stanovništvo iz okolice pobjeglo u utvrđena mjesta, kraj oko sv. Laura bio je napušten,¹⁴ za pretpostaviti je da je u to vrijeme i crkva sv. Laura bila oštećena i napuštena.¹⁵ U vrijeme kada B. Schiavuzzi piše o pulskom ageru, te 1907. g. bilježi kako crkvi S. Laura više nema traga.¹⁶

Nepoznati sv. Laur?

Tijek povijesnih previranja na istarskom poluotoku u srednjem i novom vijeku nije sačuvao ni jedan drugi izvor koji bi dao podatak kojem je sv. Lauru bila posvećena crkva u pulskom ageru. Prvi pogled na povijesne martirologije koji popisuju svece koji se štiju u srednjem vijeku u zapadnoj Europi ne ostavlja puno prostora za zaključivanje, budući da u njima nema niti jednog sv. Laura.

- 12 Godine 1332. obitelj Casto Pola ima u svojim rukama posjed feud s. Apolinara i feude Ruggera Morosinija, a 1338. zapisano je kako je crkva na istočnom rubu Šijane bila u posjedu obitelji Castopola. Prvi zapis o tome je na početku 14. st., kada se tijekom procesa o utvrđivanju vlasništva i sukobu između obitelji Casto Pole i pulskog biskupa Sergeja pojavio kao titular crkve u Šijani sv. Lovro: *Capitoli del Patriarca d'Aquileja Bertrando contro Sergio Vescovo di Pola: XL. Item de anno 1332 de mense Februarii idem Episcopus spoliavit Dnum. Petrum natum Nobilis vir i D. Nassinguerre de Castro Pole Canoniatu et Prebenda Pollensiet quibus damali is suis beneficiis videlicet et Ecclesiarum S. Mathei prope Polam et Sanctorum Laurentii, Jacobi et Michaelis de Turtiglano, Canciani, Syri et Laurentii de Siana.* (CDI II.) Zbog toga u izvješću o vizitaciji pulske biskupije 1580. g. Agostino Valier ne spominje crkvu sv. Laura u Šijani, nego bilježi da je u okolici Šišana postojala crkva sv. Lovre: *Ecclesie campestris, quae sunt: . . . sancti Laurentii, omnes consecrate, habent tectum bonum et fores sine pessulo et sera. Visitatio A. Valerii* fol. 223v.
- 13 Do 15. st. formiran je uz crkvu sv. Laura posjed, prema zapisu u Pulskom statutu iz 1424. g.: "Martina figlinola di donna Vrana, . . . terre della suddetta Martina, delle quali una è in contrada di S. Lauro," *Stat. Pola*, 1.: Ubrzo se pojavljuje novi toponima *San Loro* koji označava zemlju odmah iznad ceste koja je prolazila uz sjevernu stranu crkve; Matijašić, "Toponomastica," 330. U Valturskoj knjizi (*Libro Altura*) postoji podatak da je 1589. Gerolamo Barbo da Pola dobio investituru nad zemljama Santo Loro; Schiavuzzi, "Attraverso," 132. Krajem 17. st. na kartama Vincenza Marie Coronellija 1687. g. pojavljuje se naziv *San Lor*. Monte di San Lauro, zabilježen je 1704. g., a nalazi sjevernije od Bosco Siane, u blizini Stanzije Petris; Bertoša, "Toponimi," 423.
- 14 Istarski generalni providur Marco Loredan napisao je u izvješću vladi u Veneciji (datirano 8. travnja 1616.) da je poraz kod Žavlja toliko uplašio stanovništvo da ono napušta sela i sklanja se u utvrđena mjesta; Bertoša, *Istra*, 304–407.; Ivetić, *Istra*, 56.
- 15 Kada Morosini popisuje stanje šuma, ne spominje crkvu sv. Laura, nego bilježi 1775. g. postojanje niske šume zvane San Lauro koja je vlasništvo Pere Becicha iz Marčane, a drvo iz kontrade San Lauro je vlasništvo Vrigolana; Morosini, *Catastico generale*, 310.
- 16 Schiavuzzi, "Attraverso," 138. Nakon toga, 1926. g. u Šijani je spomenut Monte San Lorenzo s ostacima crkve koja je svedena na hrpu ruševina; Ghirardo, "Cenni sopra," 441.

U sadašnjem popisu svetaca katoličke crkve postoji prezbiter i opat sv. Laur, koji se slavi 30. rujna. Rodom iz Wellesa, stigao je u Bretanju i djelovao u dijecezi Macloviensa kod Armorike. U zapisima Kronike benediktinskog samostana u Turonu zabilježena je translacija tijela u crkvu njegova imena u 595. g.¹⁷ Njegovo štovanje nije se proširilo izvan granica Bretanije, a sv. Laur iz Armorike ne spominje se u povijesnim martirologijima.¹⁸ Postoji teoretska mogućnost da je njegov kult preko misionarskih pothvata benediktinaca došao u Istru početkom 7. st., ali sami podaci o crkvi u Šijani ne govore tome u prilog. Naime, ako se složimo s datacijom B. Marušića i A. Šonje da je crkva podignuta oko 611.,¹⁹ onda je ona nastala u vrijeme dok se kult sv. Laura iz Armorike nije još bio dovoljno razvio da bi zahvatio južni dio istarskog poluotoka. Drugo, činjenica jest da je crkva podignuta na posjedu sv. Apolinara, koji je u to vrijeme bio u rukama ravenškog nadbiskupa i koji je za gradnju crkve morao dati svoj pristanak. Nadbiskup je u to doba bio predstavnik vlasti Bizantskog Carstva i samim tim okrenut ka istočnim utjecajima, što ukazuje da su okolnosti za uvoz zapadnjačkog kulta sv. Laura iz Armorike bile puno teže. Iz tog razloga, s obzirom na taj vremenski raskorak i činjenicu da sam kult sv. Laura Macloviensisa iz Armorike uopće nije bio poznat na istoku Europe, mogli bismo zaključiti kako on nije svetac kojemu je posvećena crkva u Šijani kod Pule.

U popisu svetaca ne postoji više ni jedan sveti Laur koji se štuje kao pojedinačan svetac. Postoji sveti Laur koji se slavi u paru sa sv. Florom.²⁰ Dva brata blizanca Flor i Laur podrijetlom iz Bizanta stradali su u vrijeme cara Licinija u Ulpijani, a o njihovu stradanju sačuvan je kratki grčki spis na kojima se zasnivaju kasniji zapisi u Sinaksariju Konstantinopolske crkve.²¹ Mučeničkom paru u Ulpijani bila je u 5–6. st. podignuta bazilika, koja je imala mozaički pod iznad relikvijara u obliku groba.²² Taj mučenički par nije spomenut u Je-

17 BHL 4797–4799.: *Laurus ab. in dioecesi Macloviensi, saec. VII – Sep. 30.*; U *Historia Britannia Armorica* spominje se *Acta s. Lauri* a iz njih i lauda su kasnije načinjena gesta. *De S. Lauro*, 692–698.

18 Jeronimijanski martirologij, Beda, Adon i Usuard ne spominju ga, a zapisa o njemu nema ni kod Rabana Maura i Wandalberta. Sv. Laur iz Macloviensa ne spominje se ni u Rimskom martirologiju.

19 Povijesne okolnosti tih godina bile su izuzetno nepovoljne za građenje crkve u Istri. Prvo Pavle Đakon piše za g. 610./611. o invaziji Slavena na Istru. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, 4,40 (... *Sciaevi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt*). Uz to shizma tri poglavlja, koja je zahvatila dobar dio Istre, završila je tek 628. g. iako se, kada je 607. g. osnovan katolički patrijarhat u Gradu, situacija sa shizmom pomalo smirila već i zbog prijašnjih akcija pape Grgura VII. (590–604. g.) koji je inzistirao da se raskolnički kler vrati u katoličke redove; Bratož, “La chiesa Aquileiese,” 133–135.

20 BHG 660–661.; *BHG Novum Auct.* 660–664.; *Acta Floro*, 520–524.

21 *Synax. Eccl. Const.* 907. Bratož, “Dioklecijanovo preganjanje,” 64; Bratož, “Le persecuzioni,” 290.; Lalošević, *Cum esset persecutio*, 23.

22 Iskopavanja u Ulpijani 1956. g. na prostoru ranokršćanske bazilike u oltarskom prostoru

ronimijanskom martirologiju.²³ Da je njihov kult bio štovan u kasnoj antici, svjedoči Menolog Bazilija II., koji spominje kako su njihove relikvije pronađene i prenijete u Carigrad u vrijeme Konstantina Velikog.²⁴ Metrički menolog bilježi da im je podignut hram blizu crkve apostola Filipa i samostana Krista Pantokratora, a ondje je 1350. g. Stefan Novgorodac vidio njihove glave.²⁵ Njihove relikvije bile su u Carigradu 1200. g., kako je zapisao Hadžija Antonije.²⁶ Njihov kult bio je jak na Istoku u vrijeme Bizantskog Carstva. Mučenički par prikazuje se u Meneolozima iz Starog Negočina iz 1317. g. i iz Peći 1561. g., a pojavljuje se i u slikarstvu Gračanice.²⁷ U Novgorodu u 15. st. Flor i Laur postali veoma štovani kao zaštitnici konja, vjerojatno kao odraz preslojavanja antičkog kulta Dioskura, što se može pratiti preko novgorodskih ikona.²⁸

Prema gore navedenom, razvoj kulta sv. Flora i Laura može se dobro pratiti od kasnoantičkih vremena na istoku Europe, no na zapadu nema nikakve potvrde njihova štovanja, iako se bilježe u Rimskom martirologiju.²⁹ Susljedno tome, došlo se do zaključka kako oni nisu bili poznati na zapadu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku jer nije bilo tragova njihova kulta na tom području. Zbog toga je potrebno oprezno razmotriti sve aspekte kako bi se moglo utvrditi je li kult sv. Flora i Laura ipak prenio u Istru, i ako jest, gdje je nestao sv. Flor njegov par. Drugo je pitanje na koji je način njihov kult mogao dospjeti u Istru, i tko ih je štovao.

Nije neobična ni rijetka pojava da se mučenički par odvoji i da je titular crkve jedan od svetaca mučeničkog para, dok se drugi postavlja kao titular crkvenog objekta negdje u okolici. Izgleda da se to dogodilo u ovom slučaju.

otkrila su relikvijar u obliku groba iz 5. ili 6. st. Grobnica je manja kriptna s oplatom od mramornih ploča. Bila je ispunjena pijeskom a iznad je bio pod s mozaikom. Prije postavljanja mozaičkog poda grobnica je bila ispražnjena, a ostaci su preneseni; Čreškov, "Ulpiana," 375.

23 Ni drugi povijesni martirologiji koji se zasnivaju na Jeronimijanskom martirologiju ne bilježe klesare iz Ulpijane - Beda, Adon i Usuard, a ne spominju ih ni Raban Maur i Wandalbert.

24 *Temporibus autem magni Constantini manifestatae ipsorum reliquiae, Constantinopolim fuere translate, et in eo loco, ubi nunc jacent, reconditae. Men. Graec. 1894., 589–590.* Najkasnije u 6. st. došlo je do prijenosa njihovih relikvija; Mijović, "Flor i Lavr," 344.

25 Mijović, "Flor i Lavr," 339–353.; Eldarov, "Floro, Lauro," 946.

26 Lalošević, *Cum esset persecutio*, 54.

27 Mijović, "Flor i Lavr," 345.

28 Mijović, "Flor i Lavr," 346.

29 *Martyrologium Romanum 18. Augusti. In Illyrico sanctorum Marytrum Flori et Lauri artis lapidationae, qui, consumptis martyrio eorum magistris Proculo et Maximo, sub Licione Praeside post multa tormenta in profundum puteum sunt demersi.*

U Istri postoje crkve posvećene sv. Floru, no smatra se kako titular, iako nosi isto ime, zapravo nije taj svetac. Ime sv. Flor sadržano je u "prefiksu" imena Florijan, te ne čudi ako je došlo do preimenovanja titulara.³⁰ Kako bi bilo kompliciranije, u Istri postoji lokalni sv. Fiore,³¹ o kojemu je sačuvana himna u kojoj piše kako je bio biskup koji je živio u Fažani (um. 620. g.).³²

Kombinaciju crkava-toponima Lorenzo-Flori imamo na više mjesta u pulskom ageru. U Lobarici kod Pule jednobrodna crkva sv. Flora bila je podignuta do 8. st., a u okolici su pronađeni brojni kameni spomenici sakralne namjene (sl. 7.).³³ Na otočiću Uljanik u Puli postojala je bizantska jednobrodna crkva sv. Florijana koja je imala mozaik.³⁴ Kod groblja u Pomeru, selu kod Pule, crkva sv. Flora ranoromanička je jednobrodna građevina s istaknutom apsidom.³⁵ Zapadno od sela Žuntići, na padini brda Gradina, bila je crkva sv. Florijana, a u blizini je bila crkvice sv. Lovrenca.³⁶ Sva ta mjesta nisu puno udaljena od crkve u Šijani i moguće je da su bila u suodnosu s njom. S obzirom na preklapanje imena teško bi se moglo utvrditi koja bi od poznatih kasnoantičkih ili ranosrednjovjekovnih crkvi u pulskom ageru mogla biti izvorno posvećena sv. Floru³⁷ iz para Flor-Laur i za svaku od njih bilo bi potrebno posebno istraživanje koje je dodatno otežano nedostatkom pisanih izvora. Čak i ako bi isključili iz razmatranja crkve koje su posvećene sv. Florijanu, ostaju kao odlični kandidati dvije crkve (u Lobarici i u Pomeru) jer nisu puno udaljene od crkve

30 Doduše ravenski biskup Maksimijan je oko 550. g. posvetio crkvu sv. Stjepana u Raveni, u koju je spremio relikvije dvadesetak svetaca, a među njima i sv. Florijana; Bratož, *Kršćanstvo*, 271–272.

31 U svojoj raspravi o kultu sv. Florijana iz Opitergiuma i sv. Fiora iz Pule Nežić prikazuje nastanak i razvoj kulta sv. Fiora u Istri; Nežić, "Sveti Flor," a istoga svetog Fiore-a spominje i B. Schiavuzzi, "Attraverso," 119.

32 Sv. Flora rodom iz Oderza (dakle iz Akvileje), koji je misionario u Istri i širio kršćansku vjeru među Slavenima na tom području toliko je sumnjiv da ne dopušta korisne zaključke; Bratož, "La chiesa Aquileiese," 137.

33 Marušić, "Varia," 55–56. i Regan, Nadilo "Stare crkve," 437.

34 Spominje da je bila dvostruko veća od obližnje crkve sv. Sabe koja je bila na obali; Schiavuzzi, "Attraverso," 125–126.; Marušić, *Kasnoantička*, 25.

35 U raspravi spominje kako crkva sv. Fiore na groblju pripada bizantskom dobu. Schiavuzzi, "Attraverso," 160.

36 Crkva sv. Florijana spominje se u dokumentu o razgraničenju rovinjske i dvigradske komune. Crkvice, zvana Sv. Lovrenac, nepoznate lokacije, spominje se u starom dokumentu o koncesiji iz 1096. g.; Regan, Nadilo, "Stare crkve," 749.

37 U svojem popisu patrona crkava u Istri Anđelko Badurina i Marko Tadić spominju Flora i stavljaju ga u skupinu lokalnih svetaca kojima su se podizale crkve u 10. i 11. st. i to pretežito u gradovima; Badurina i Tadić, "Hagiotopografija," 62. Prema gore navedenome može se primijetiti kako su datacije nastanka nabrojanih sakralnih objekata utvrđene najkasnije do 8. st., a nalaze su u selima, šumama, poljima oko Pule.

u Šijani. Uz to potrebno je dobro promotriti još dvije crkve: crkvu sv. Lovre u četvrti Suargnan u Šišanu kod Pule, koja je imala podni mozaik od keramičkih *tessera*, a koju su 1587. g. obnovili novi slavenski stanovnici Ližnjana,³⁸ i crkvu sv. Lovre u Premanturi, koja je 1664. g. podignuta povrh manje koja je tu bila ranije izgrađena.³⁹

Slika 7. Crkva sv. Flora u Lobarici (foto: V. Lalošević 2021.).

Postoji još jedna zanimljivost, sjeverozapadno od Pule kod Valbadona sačuvana je ranosrednjovjekovna crkva sv. Flora (san Fiore), po kojem se predio nazivao *Florianum*. U tom predjelu je do 19. st. postojala ranoromanička crkva sv. Lovre kod rta Mede u Fažani⁴⁰ na poziciji točno uz gat s kojeg se prelazilo

38 Schiavuzzi, "Attraverso," 146.

39 Schiavuzzi, "Attraverso," 161.

40 Kod rta Mede crkvice sv. Lovre možda je mjesto gdje su bile kasnije otkriveni kameni

na Brijune odakle se vadio i transportirao kamen.⁴¹ Crkva je bila sagrađena na ostacima rimske rustikalne vile na imanju koje je kasnije pripalo ravenskom nadbiskupu, kao i dobro u Šijani.⁴² I ovdje imamo zanimljivu kombinaciju koja bi trebala pažljivo razmatranje, s obzirom na oskudne arheološke nalaze i gotovo potpunu odsutnost pisanih izvora.⁴³

Implikacije sv. Laura

Razmatranje o kultu započeli bismo od točke koja je sigurno najranija, a to je posjed ravenkog nadbiskupa na kojem je sagrađena crkva.⁴⁴ Potrebno je vratiti se u vrijeme ravenkog nadbiskupa Maksimijana koji je prema predaji oformio feud. To je vrijeme bilo prije gradnje crkve u Šijani. Na početku smo utvrdili da se gradnja crkve, prema tlorisu koji nije sačuvan, datira u 611. g., no s obzirom na činjenicu kako je to razdoblje veoma nepovoljno ne samo za crkvu nego i za mir i sigurnost u Istri, tu dataciju trebalo bi pomaknuti prije

sponenici: kapitel i stup oltarne pregrade datiran u razdoblje od 5. do 7. st.; kapitel oltarne pregrade iz 6. st. i plutej predromaničke oltarne pregrade ukrašen pleterom iz 8.–9. st.; Učić, “Starokršćanska Fažana,” 67.

- 41 Brijunsko je otočje također bogato kvalitetnim kamenom, a može se pretpostaviti eksploatacija kamena u antici na nekoliko lokacija: kamenolom u Valmadoni (Dobrika), kamenolom u zoološkom vrtu, Čufarov kamenolom, kamenolom pod Gradinom te Kochov kamenolom, koji je ujedno i jedan od najeksploatiranijih na otočju; Šprem, “Rimski kamenolomi,” 17.
- 42 Villa je bila dobro nekog kolonista; Schiavuzzi, “Attraverso,” 119. Naziv dovodi u vezu sa sv. Fiore jer je južnije od Fažane na području u kojem je djelovao sv. Fiore.
- 43 Postoji još jedna situacija koja bi mogla upućivati na taj kult, u Mugglia su stube uklesane u stijenu nazvane *calle dei Lauri*, a i sam naziv mjesta službeno je *Burgus Lauri*; Cuscito, “Il castello,” 292.
- 44 U antičkom razdoblju sjeverozapadnije od tog mjesta postojao je antički lokalitet, veliki građevni sklop *pars urbana – pars rustica* od 5000 čm koji se sastojao od gospodarskog i stambenog dijela, a karakteriziraju ga tri dobro očuvane cisterne, od kojih jedna izuzetne građevinske i arhitektonske kvalitete s dobro očuvanom hidrauličnom nepropusnom žbukom, u cijelosti dna prekrivenoga podom u tehnici *opus spicatum* i taložnicom za vodu, te pet monolitnih baza stupova svoda od kamena vapnenca (12,80 x 6,80 x 3,10 m). *Pars urbana* objekta bila je dekorirana crno–bijelim mozaičkim podom, najvjerojatnije geometrijskog uzorka, što je moguće zaključiti iz uzoraka mozaika s hipokausta, dok su zidovi bili ukrašeni višebojnim freskama (crveni, žuti, plavi, zeleni, bijeli) te mozaikom od staklenih *tessera* u plavoj i zlatnoj boji u tehnici *opus vermiculatum*. *Villa* je možda pripadala obitelji *Settidii*; Džin, “Nuove scoperte,” 20. Povrh uzvisine naziva Sv. Lovro u Šijanskoj šumi, na 4 km od antičke Pole, te uz komunikacijski pravac prema Nezakciju početkom 20. st. Anton Gnirs uočio je obrađene kamene blokove s po dva četvrtasta udubljenja koji su ostaci prostora za preradu maslina; Gnirs, “Überreste,” 475. Matijašić, *Gospodarstvo*, 45.

ozbiljnih slavensko-avarskih upada u Istru.⁴⁵ Činjenica da sastavljači Jeronimijskog martirologija koji su živjeli na akvilejskom području u ranom 5. st.⁴⁶ ne znaju za sv. Flora i Laura iz Ulpijane pokazuje kako njihov kult tada još nije bio prisutan u Istri.

Kult sv. Flora i Laura doista je implikacija utjecaja Bizanta, te nije povezan s karolinškim utjecajem. Crkva je mogla biti sagrađena i kasnije dok se kult nije udomaćio i prihvatio; no nesumnjivo ne bismo pogriješili pretpostavimo li da je kult stigao u Istru u doba ponovnoga bizantskog osvajanja tog poluotoka nakon kratkotrajne gotske vladavine koja nije ostavila bitnijeg traga u Istri. To turbulentno vrijeme za istarski poluotok značilo je renesansu u kulturnom i vjerskom pogledu.

Bizant je 552. g. osvojio cijeli poluotok Istru koji su prije toga opustošili Goti,⁴⁷ i nastao je proces u povijesti nazvan Justinijanova obnova tijekom koje je pod geslom obnove stare rimske kulture u Istru uvedena nova bizantska kultura.⁴⁸ Poznato je kako je tijekom obnove car Justinijan kao instrument svoje politike (cezaropapizma) postavljao sebi odane ljude na ključna mjesta u crkvenoj hijerarhiji kao nadbiskupa Maksimijana u Raveni, biskupa Eufrazija u Poreču, biskupa Izaka u Puli, biskupa Makedonija za Grado i biskupa Frugifera u Trstu.⁴⁹ Svi novopostavljeni biskupi stupivši na svoju dužnost prihvatili su se konstruktivnog rada u crkvi koja im je dodijeljena, unoseći bizantsku kulturu u svoju okolicu. Tako je Grk Eufrazije stigao u Poreč i izgradio baziliku, kasnije nazvane po njemu "Eufrazijana".⁵⁰ Biskup Izak u Puli gradio je pulsku

45 Istra je u vrijeme avarsko-slavenskih upada krajem 6. i početkom 7. st. kao i seobom Hrvata na njezino područje u prvoj polovini 7. st. (611. g.) ostala opustošena; Šonje, *Bizant*, 111. U avarsko-slavenskim napadima stradale su bazilike u Nezakciju i crkva u Vrsaru. Paljevinski tragovi na dijelu crkve sv. Foške u Žminju također su nastali prilikom upada Avara i Slavena; Belošević, *Predromanička*, 21. Ti tragovi događaja u okolici Šijane preblizu su da bismo mogli reći kako je taj kraj bio siguran za gradnju crkve sv. Laura u to doba.

46 Nastao na akvilejskom području, na lokalitetu Monastero, sredinom 5. st., u vremenu između pontifikata pape Damaza (366.–384. g.) i 452. g., kad su Atilini Huni razorili Akvileju. Pripisivan je sv. Jeronimu vjerojatno na temelju Kasiodorova (†o. 580.) spomena navodnog Jeronimova pisma Kromaciju i Heliodoru te izjave Grgura Velikog (†o. 604.) o "katalogu imena, mjesta i slavlja mučenika"; Lalošević, *Cum esset persecutio*, 34.

47 Bratož, "La produzione," 152.

48 Justinijanova vlada donijela je u Istru proces stvaranja novog identiteta stanovništva. Bilo je potrebno pokazati novo na polju kulture, uprave, politike, religije, etničkih skupina, crkvenih odnosa – upravnih, ekonomskih, urbanih, susjedskih itd. što je utjecalo na promjenu identiteta; Novak, *L'Istria*, 86.

49 Novak, *L'Istria*, 91. Bilj. 330.

50 Dolaskom Eufrazija stanovnici Istre stupili su u kontakt s doseljenicima s Istoka, koji su ubrzo apsorbirani; Novak, *L'Istria*, 95.

katedralu sv. Tome, a i ostali novopostavljeni biskupi gradili su crkve na svojem području, a njihovi graditeljski pothvati imali su velik utjecaj na crkvene građevine cijeloga istarskog poluotoka.

Graditelji tih objekata bili su po svemu sudeći, domaći klesari.⁵¹ A klesari, kršćani, imaju svoje svete zaštitnike. Od početka 6. st. u Rimu na brdu Celij bazilika posvećena Četvorici Ovjenčanih bila je centar okupljanja klesara, a oni su bili njihovi priznati zaštitnici.⁵² Njihov kult brzo se širio na zapad Europe, tako da su iz Rima prešli uz Španjolsku, Francusku, Englesku gdje su u 13. st. preuzeti za naslovnike masonskih loža.⁵³ Na jugoistoku Europe nema tragova njihova kulta, a nema ih ni u Istri, unatoč činjenici da su svetačke relikvije kao i njihov kult bili preneseni početkom 5. st. zajedno s izbjeglicama iz Panonije u Rim vjerojatno cestom koja je prolazila preko Akvileje.⁵⁴

Postavlja se pitanje tko su bili sveci zaštitnici istarskih klesara u vrijeme razgrnate građevinske djelatnosti polovicom 6. stoljeća. Kako u Eufrazijani nema ni traga orijentalnim svecima iz bizantskog doba, jer su prikazani samo kultovi starih rimskih, akvilejskih i porečkih mučenika, kojima su nadodani ravenski mučenici kao izraz vladavine ravninskog egzarhata nad prijašnjim akvilejskim područjem,⁵⁵ možemo samo pretpostaviti da je kult sv. Flora i Laura bio prihvaćen od klesara u Istri jer nisu imali druge zaštitnike. U to vrijeme legende o bizantskim svecima počele su kružiti Istrom i bile su dobro prihvaćene od strane domaćih ljudi.⁵⁶

Kako je kult sv. Flora i Laura bio jak u Bizantu tog vremena, lako je pretpostaviti da je s tim pridošlicama stigao u Istru. Možemo pretpostaviti da među vojnicima i administracijom nije bilo puno onih koji su štovali sv. Flora i Laura i da njihov kult nije stigao u prvom valu doseljenika s Istoka. Lako bi bilo pretpostaviti kako su kult sv. Flora i Laura sa sobom donijeli klesari koji su došli izgraditi te bazilike, ili mozaički radnici iz Bizanta i s Istoka, no nemamo potvrdu da su oni došli u Istru. Mozaički radnici došli su u Ravenu,

51 Ova rješenja ostvarili su lokalni istarski graditelji samostalno bez stranih utjecaja, slijedeći tradicionalan način gradnje koja se temelji na tekovinama ranobizantske crkvene arhitekture u Istri iz sredine 6. st. Stožer tih tekovina predstavlja nesumnjivo građevni ansambl Eufrazijeve bazilike u Poreču; Šonje, *Bizant*, 90.

52 Lalošević, *Cum esset persecutio*, 80.

53 Lalošević, "Problemi," 67.

54 Bratož, "Izseljavanje," 262.

55 Bratož, *Kršćanstvo*, 254–263.

56 Novak, *L'Istria*, 180.

ali i Marušić i Šonje naglašavaju kako su u Istri bili samo lokalni obrtnici, jer kvaliteta radova pokazuje domaće majstore.⁵⁷ Na koji način je kult sv. Flora i Laura stigao u Istru ako nije bilo njihovih štovatelja? Možemo slobodno reći da je kult sv. Flora i Laura u izravnoj vezi s građenjem bazilika u Raveni, Poreču i Puli, kao i s politikom crkvenih vođa koja je u početku bila u skladu s carem Justinijanom, da bi se promijenila sa shizmom triju kapitula,⁵⁸ koja je zapravo i stvorila povoljnu klimu za ukorjenjivanje tog kulta u Istri. Činjenica da su istarski biskupi bili u otvorenoj opreci prema rimskom biskupu tijekom sedam desetljeća,⁵⁹ zaustavila je prodor kulta Četvorice Ovjenčanih sa zapada (iz Rima ili Akvileje) u Istru i otvorila prostor za prihvaćanje kulta zaštitnika klesara s Istoka.

Ravenski nadbiskup Maksimijan, rodom iz Vistra južno od Rovinja, koji je prije toga bio đakon u Puli, više je puta bio u Bizantu, i car Justinijan osobno ga je poznao.⁶⁰ Maksimijan je tijekom 530. g. i poslije više puta odlazio u Bizant k caru da bi dobio potporu suda i ojačao svoj položaj prema papi tijekom shizme triju kapitula i razvio vlastitu aktivnost.⁶¹ Tijekom svog mandata Maksimijan je trebao održavati te odnose i zato je nekoliko puta odlazio u Carigrad, gdje se bolje upoznao s kulturom na bizantskom dvoru, postajući blizak prijatelj carskog para a karijeru je završio 22. veljače

57 Šonje, *Bizant*, 33–36.; Marušić, *Kasnoantička*, 22, 27.

58 Bratož, "La chiesa istriana," 68.

59 Bratož, "La chiesa istriana," 66.

60 Pripovijest Agnela Ravenskog donosi iz izgubljene Maksimijanove kronike priču punu konkretnih podataka, legendu o skrivenom blagu (*vas magnum auro plenum et alias multas divitiarum species*). Ako je blago doista pronađeno negdje u Istri, to potvrđuje da je bilo skriveno iz straha od invazije barbara, jer su ljudi obično tako postupali. Prema Agnelovu izvještaju, Maksimijan je Justinijanu poslao dio blaga, što je poslužilo kao opravdanje za imenovanje stranca za ravenskog biskupa (*Sed cur alienigena pontificatum istius urbis tenuit?*). Maksimijan je, kako proizlazi iz izvještaja, u vlastitoj kronici argumentirao svoje osjećaje i razloge koji su ga vezali za Justinijana (*Per salutem tuam, domine i pro salute anima vestra*); Agnellus Andreas Ravennatis, *Liber pontificalis Ecclesiae Ravennatis. De Sancto Maximiano*, XXVI, c. 81. Priča koja je možda u potpunosti izmišljena, ali prepuna vjerojatnih i mogućih događaja (otkrice blaga, susret između Maksimijana i Justinijana), otkriva Maksimijanov politički horizont, no skriva razloge njegovog imenovanja. Ta priča, zajedno s pričom iz 71. poglavlja, gdje se zlato spominje za ravensku aristokraciju, otkriva još jedan aspekt suradnje između Maksimijana i Justinijana. Podršku lokalne aristokracije biskup je mogao steći samo s Justinijanovim forumom, ali nije morao otkriti njegovo podrijetlo, jer ga je to moglo kompromitirati u očima javnog mnijenja. Pokloni su protumačeni kao gesta dobre volje... Novak, *L'Istria*, 112.

61 "In quest'occasione introdusse anche la nuova liturgia di Costantinopoli, nella quale comparve la funzione delle reliquie." Agnellus Andreas Ravennatis, *Liber pontificalis Ecclesiae Ravennatis. De Sancto Maximiano*, XXVI, c. 81.

556. g.⁶² U tijeku tih posjeta Maksimijan je bio i u Justinijani Primi⁶³ i u Caričinu Gradu,⁶⁴ urbani centri koji su blizu Ulpijani, mjestu stradanja Flora i Laura, u kojima je nesumnjivo postojao razvijen njihov kult, osobito među klesarima.

Poznato je kako je u pulskoj luci nadbiskup Maksimijan dao sagraditi crkvu S. Marije Formoze u ravenskom stilu, ukrašavajući je mozaicima, štukaturama i mramorima sa Proconnesea⁶⁵ koji je stigao direktno brodom s Istoka. Novi stanovnici također su stigli morem, s Istoka, a taj orijentalni element nije bio samostalan, nego je djelovao poduprt od istarske lokalne vlasti i samih urbanih centara, u ovom slučaju ravenske i porečke crkve.⁶⁶ Eufrazije je osim bazilike dao sagraditi i biskupsku palaču u Poreču, a izvršitelji su mogli stići preko Ravene, s obzirom na to da je ravenska crkva imala interes ojačati svoj položaj u Istri podizanjem novih sakralnih prostora.⁶⁷

S tim radnicima kult Flora i Laura došao je iz Bizancija ili iz Justinijane Prime u 6. st. budući da je u to vrijeme bio intenzivan kontakt između tih dvaju centara i Istre. Preživio je zato što klesari u Istri nisu imali drugog zaštitnika. Isto tako, to je razlog dugotrajnosti crkve sv. Laura, koju su, nakon što je crkva u Raveni izgubila interes za feud san Apolinara i upravu prepustila akvilejskoj

62 Novak, *L'Istria*, 114.

63 Justinijan je uspostavio nadbiskupiju *Iustiniana Prima* kao crkveno područje koje je proširilo sjevernu "latinsku" polovicu Istočnog Ilirika (uključujući i ostatak *Pannonia Secunda* i *Macedonia Secunda*) koja je u 6. stoljeću imala oko 15 biskupija; Bratož, "Die kirchliche Organisation," 229.

64 Građevni motivi ranobizantske crkvene arhitekture, koji su u Poreč donijeti iz Carigrada, postojali su osim harmonije pastoforija s oltarnim prostorom glavnih apsida, kod crkvi u Caričinu Gradu u okružju Jablanačkom u Srbiji gdje se locira i Justinijana Prima, koja je podignuta u 6. st. Zajedničke osobine crkava u Caričinu Gradu i u Poreštini u Istri (Muntanjana, Eufrazijana), odražavaju jednaka svojstva stila i konstrukcije ranobizantske arhitekture koja se u Solunu i Carigradu gradila u vrijeme Justinijana. Taj utjecaj je neposredan, a utjecaj na Pulu je posredan preko Ravene; Šonje, *Bizant*, 61–62.

65 Ravenski biskup Maksimijan uvijek je održavao privilegiran odnos s Konstantinopolom, odakle su mogli doći ne samo mramori koje je koristio u uređenju vjerskih zgrada Ravene i Pule nego i radnici koji su stvarali mozaike bazilike S. Marije Formoze. Od tih mozaika ostao je samo fragment bazena apsida, koji možda prikazuje *traditio legis*. Stilske značajke omogućuju približavanje fragmenta mozaicima na ambonu bazilike B u Nikopolisu i radovima s istočnog područja, poput mozaika Hosiosa Davida u Solunu i Panagia Kanakari na Cipru. Podrijetlo radnika S. Marije Formoze s mediteranskog istoka potvrđuje se natpisom na grčkom jeziku, koji je sada nestao, a nalazio se ispod slike; Marano, "Tra centro," 104.

66 Novak, *L'Istria*, 101.

67 Novak, *L'Istria*, 180.

patrijaršiji, klesari sami obnavljali⁶⁸ kao dio svojeg zavjeta patronu i na taj način je održavali sve do početka 17. st.

Zaključak

Kult sv. Flora i Laura, zaštitnika klesara došao je u Istru tijekom 6. st. s gradnjom porečke bazilike i bazilike Marije Formoze u Puli. Tada su dopremani blokovi od prokoneškog mramora izravno s Istoka u Istru. S njima je došao i građevinski umjetnik koji je to postavljao, kao i mali broj klesara koji su obučili domaće istarske klesare. Sam ravenki nadbiskup Maksimijan, dok je bio u Bizantu, bio je u kontaktu s Caričinim Gradom, koji je preblizu Ulpijani da ne bi došao u doticaj s još uvijek živim centrom kulta koji su štovali osobito klesari na Istoku. U to vrijeme postojao je centar kulta u Bizantu i crkva s njihovim relikvijama sigurno je bila dobro posjećena klesarima. Na taj način su došli u doticaj s kultom.

Dolaskom u Istru klesari su trebali svoj centar. Lokacija je izabrana jer je zemlja bila u vlasništvu ravenkog nadbiskupa koji im je dopustio da na njoj izgrade crkvu. Bila je u blizini Pule, ali ne u samom gradu, i ne predaleko od mjesta gradnje. U blizini lokacije postoje 4 kamenoloma iz antičkog doba su u kojima su klesari radili (Šandalja, Vinkuran-Vintijan,⁶⁹ Valtura i Loborika). Na istočnom rubu Šijane u Puli padina je jednog brežuljka odrezana suvremenim kamenolomom, no dobro su bili vidljivi tragovi vađenja kamenih blokova za izradu sarkofaga.⁷⁰ Uz njih tu su i klesarske radionice u obližnjoj Galizani do kojeg se dolazi pješice od crkve sv. Laura.

Još jedna tajanstvena lokacija u blizini je srednjovjekovno naselje Beller koje za sada ostaje nepoznato, a koje je moglo biti nastanjeno klesarskim obiteljima.

68 Za crkvu posvećenu sv. Lovri u Šijani, liturgijska oprema nabavljena je kod lokalnih radionica, u skladu s financijskim mogućnostima zajednice. Uz pilastre s integriranim stupićima i kapitelima, pripisane Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici, cjelinu oltarne ograde činili su arhitravi i zabatni luk, koji na prvi pogled ne pokazuju zajedničkih svojstava, ali komparativna analiza morfoloških, izvedbenih i kompozicijskih odlika s istovrsnim ulomcima iz obližnjih crkvi neupitno ih svrstava u opus Klesarske radionice iz Galizane. Reljefni ukrasi pokazuju sličnost s onima u crkvama u Fažani, i crkvi sv. Pelegrina, kao i ostacima s nepoznatih nalazišta između Pule i Vodnjana, te iz samostana sv. Mihovila i Klementa na Vrhu; Belošević, *Predromanička*, 211–212.

69 Kod Vinkurana se nalazi kamenolom iz kojega je vađen kamen rabljen za izgradnju najvećega dijela vanjskoga plašta Amfiteatra u Puli. Do danas je sačuvao naziv *Cave Romane*, vjerojatno zbog samoga značaja ili svijesti o starosti kamenoloma; Šprem, "Rimski kamenolomi," 16.

70 Šprem, "Rimski kamenolomi," 17.

Izgleda da je crkva sv. Laura bila dobro posjećena od strane klesarskih obitelji i oni su je održavali sve do 1616. g. kad je bila razrušena u Uskočkom ratu. Možda su je Morlaci koji su se naselili na okolnim kontradama, nakon što je kraj zbog ratova i epidemija opustošio, malo održavali, ali izgleda da nije više bila toliko posjećena. U svakom slučaju do 1907. g. potpuno je propala, a potom spaljena u japlenici da bi bila ponovno pretvorena u građevni materijal.

Ovaj rad pokazao je mogućnost štovanja kulta sv. Flora i Laura, klesara iz Ulpijane, u Istri tijekom ranog srednjeg vijeka. Za utvrđivanje rasprostranjenosti kulta sv. Flora i Laura u Istri potrebno je dublje istraživanje koje je dodatno onemogućeno nedostatkom adekvatnih pisanih izvora. Nužno je pritom pojedinačno ispitati sve objekte i naslovnike Laur-Lovro, kao i Flor-Florijan-Fiore da bi se došlo do drugih centara kulta u srednjem vijeku.

Bibliografija

Izvori

Acta Floro

Pinius, Joannes, izd. *Acta sanctorum Floro et Lauro, Proculo, Maximo, et aliis in Illtrico*. Acta Sanctorum Augusti I, 520–524. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1970.

Agnellus Andreas Ravennatis

Mauskopf-Deliyannis, Deborah, izd. *Agnellus Ravennas: Liber pontificalis Ecclesiae Ravennatis*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 199. Turnhout: Brepols 2006.

BHG

Delehay, Hippolyte, izd. *Bibliotheca hagiographica Graeca*. 2. izd. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1909.

Halkin, François, izd. *Bibliotheca hagiographica Graeca*. Subsidia hagiographica 8 a. 3. izd. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957.

BHG Novum Auct.

Halkin, François, izd. *Bibliotheca hagiographica Graeca. Novum Auctarium*. Subsidia hagiographica 65. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1984.

CDI II

Kandler, Pietro, ur. *Codico Diplomatico istriano*, vol. 2, Trieste: Tip. del Lloyd austriaco, 1847.

De S. Lauro

Suyskeno, Constantino, izd. *De S. Lauro, presb. Abbate min dioecesi Macloviensi apud Armo-ricos*. Acta Sanctorum Septembris VIII, 692–698. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1970.

Men. Graec.

Meneologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti imperatoris jussu editum. Patrologiae cursus completus, Series Graeca 117, 20–614. Paris: Apud Garnier Fratres, 1894.

Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*

Bethmann, Ludwig, i Waitz, Georg, izd. *Paulus Diaconus: Historia Langobardorum*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878.

Statuto di Pola manoscritto pad. 89. *Atti del museo civico della citta' di Pola* 1 (1903): 1–2.

Synax. Ecc. Const.

Delehay, Hippolyte, izd. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris. Bruxellis: Apud socios Bollandianos, 1902.

Visitatio A. Valerii

Joksimović, Milena, prir. *Visitatio apostolica Dioecesis Polensis episcopi Augustini Valerii a.d. MDLXXX. Apostolska vizitacija Pulske biskupije biskupa Augustina Valiera 1580. godine*. Pazin, Poreč, Pula: Državni arhiv u Pazinu, Porečka i Pulska biskupija, Istarska županija – Regione Istriana, Arheološki muzej Istre, 2021.

Literatura

Badurina, Anđelko i Marko Tadić. “Hagiotopografija Istre i dubrovačkog područja.” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12–13 (1988–1989): 50–63.

Belošević, Nikolina. *Predromanička kamena liturgijska skulptura na području Pulske biskupije*. Doktorska teza. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:745088>

Bertoša, Miroslav. *Istra: Doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*. Pula: Zavičajna naklada “Žakan Juri”, 1995.

Bertoša, Slaven. “Toponimi istriani nei libri parrocchiali di Pola.” *Atti centro di ricerche storiche – Rovigno* 35 (2005): 421–432.

Bratož, Rajko. “La chiesa Aquileiese e i barbari (V–VII Sec.).” *U: Aquileia e il suo patriarcato: Atti del Convegno internazionale di studio (Udine, 21–23 ottobre 1999)*, ur. Sergio Tavano, Giuseppe Bergamini i Silvano Cavazza, 101–149. Udine: Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia, Deputazione di storia patria per il Friuli, 2000.

Bratož, Rajko. “La chiesa istriana nel VII e nell’ VIII secolo: dalla morte di Gregorio Magno al placito di Risano.” *Acta Histriae* 2 (1994): 65–77.

Bratož, Rajko. “Dioklecijanovo preganjanje kristjanov v provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana.” *U: Mednarodni znanstveni simpozij ob 1700-letnici smrti sv.*

- Viktorina Ptujsega, ur. Slavko Krajnc, 29–98. Ptuj: Minoritski samostan sv. Viktorina Ptujsega i Nadžupnijski urad sv. Jurija, 2003.
- Bratož, Rajko. "Izseljevanje prebivalstva iz zahodnega Ilirika v 5. in 6. stoletju: Vojni ujetniki in begunci v pozni antiki." U: *Arhivistika, zgodovina, pravo: Vilfanov spominski zbornik*, ur. Nataša Budna Kodrič i Tatjana Šenk, 247–284. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007.
- Bratož, Rajko. "Die kirchliche Organisation in Westillyricum (vom späten 4. Jh. bis um 600) – Ausgewählte Fragen." U: *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*, ur. Orsolya Heinrich-Tamáská, 211–248. Rahden: M. Leidorf, 2011.
- Bratož, Rajko. *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*. Acta Ecclesiastica Sloveniae 8. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve i Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1986.
- Bratož, Rajko. "Le persecuzioni dei christiani delle provincie danubiane e balcaniche sotto Diocleziano." *Quaderni Giuliani di storia* 25, no. 2 (2004): 261–342.
- Bratož, Rajko. "La produzione e il consumo di alimenti nella provincia della Venetia et Histria al tempo dei Goti Orientali." *Antichità Altoadriatiche* 84 (2016): 131–158.
- Cuscito, Giuseppe. "Il castello di Muggia." *Atti centro di ricerche storiche – Rovigno* 25 (1995): 287–300.
- Čerškov, Emil. "Ulpiana." *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* IV–V (1960): 371–379.
- Džin, Kristina. "Nuove scoperte archeologiche effettuate nel complesso romano situato nei pressi di Stanzia Pelliccetti nel polese." *Atti centro di ricerche storiche – Rovigno* 35 (2005): 9–28.
- Eldarov, Giorgio. "Floro, Lauro, Proculo e Massimo, santi, martiri nell'Ilirico." *Bibliotheca Sanctorum* 5 (1964): 946–947.
- Ghirardo, Corrado. "Cenni sopra le chiese esistenti o crollate nel territorio di Gallesano." *Atti centro di ricerche storiche – Rovigno* 36 (2006): 417–471.
- Gnirs, Anton. "Überreste antiker Werkstätten in der Umgebung Pola." *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission* 3 (1904): 473–484.
- Ivetić, Egidio. *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku*. Rovinj: Centro di Ricerche Storiche – Rovigno, 2009.
- Jurković, Miljenko. "Le 'Maitre des chapiteaux de Bale'." *Hortus artium medievalium* 8, (2002): 349–360.
- Kandler, Pietro. "Del Feudo di S. Apollinare di Pola." *L'Istria* a. 2, no. 65–66 (23. Ottobre 1847): 263–267.
- Lalošević, Vesna. "Problemi vezani uz mučeničku grupu svetih Četvorice Ovjenčanih." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 38 (2006): 59–72.
- Lalošević, Vesna. *Cum esset persecutio: Dioklecijanovo doba na području između Akvileje i dunavskog limesa u mučeničkim legendama*. Split: Književni krug, 2018.
- Marano, Yuri A. "Tra centro e periferia: la distribuzione della scultura Costantinopolitana nella regione Adriatica tra V e VI secolo D.C." U: *Realtà Medioadriatiche a confronto. Contatti E Scambi Tra Le Due Sponde. Atti del convegno Termoli 22–23 Luglio 2016*, ur. Gianfranco De Benedittis, 90–108. Campobasso: Editrice Lampo, 2018.
- Marušić, Branko. "Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947–1955." *Starohrvatska prosvjeta* 3.6 (1958): 211–227.

- Marušić, Branko. *Kasnoantička i bizantska Pula*. Pula: Arheološki muzej Istre, 1967.
- Marušić, Branko. "Varia archaeologica secunda." *Histria archaeologica* 13–14 (1982–1983): 33–84.
- Matejčić, Ivan i Sunčica, Mustač. "Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća." *Umjetnička baština istarske crkve* 1. Poreč: Arheološki muzej Istre, 2014.
- Matijašić, Robert. "Toponomastica dell'agro palese." *Atti centro di ricerche storiche – Rovigno* 14 (1983–84): 307–344.
- Matijašić, Robert. *Gospodarstvo antičke Istre: arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u istri u antici*. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri", 1998.
- Mijović, Pavle. "Flor i Lavr – neimari i kamenoresci iz Ulpijane." *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* 7–8 (1964): 339–353.
- Moretti, Violeta. "Zemljopisna imena u Pulskom statutu iz 1500." *Folia onomastica Croatica* 20 (2011): 151–172.
- Morosini, Vincenzo. *Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria (1775–1776)*. Trieste: Lint, 1980.
- Nežić, Dragutin. "Sveti Flor, biskup romanskog Opitergiuma, vjerovjesnik istarskih Hrvata." *Croatica Christiana periodica* 9, no. 16 (1985): 94–106.
- Novak, Andrej. *L'Istria nella prima età bizantina*. Rovigno: Centro di Ricerche storiche – Rovigno, 2007.
- Regan, Krešimir i Branko Nadilo. "Stare crkve u najstarijim gradovima južne Istre." *Građevinar* 62, no. 4 (2010): 331–344.
- Regan, Krešimir i Branko Nadilo. "Stare crkve u okolici Pule." *Građevinar* 62, no. 5 (2010): 435–447.
- Regan, Krešimir i Branko Nadilo. "Stare crkve istočno i sjeverno od Limskog kanala." *Građevinar* 62, no. 8 (2010): 743–754.
- Schiavuzzi, Bernardo. "Attraverso l'agro colonico di Pola." *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 24 (1909): 91–172.
- Sokol, Vladimir. "Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku." U: *Pićanska biskupija i Pićantina: Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23 i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić i Elvis Orbančić, 21–41. Pazin: Državni arhiv u Pazinu – Općina Pićan, 2012.
- Šonje, Ante. *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1981.
- Šprem, Katarina. "Rimski kamenolomi i prijevoz kamena u antičkoj Istri." *Histria* 9 (2019): 13–36.
- Ujčić, Željko. "Starokršćanska Fažana." U: *Fažanski libar*, ur. Kristina Džin i Vesna Girardi Jurkić, 65–76. Fažana, Pula: Amforapress, 2006.
- Ujčić, Željko. "Šijana, crkva sv. Lovre." U: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, ur. Ante Milošević, 72–73. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000.

Summary

Uncovering Istria: a church that no longer exists, dedicated to an unknown titular

Until 1616 in Pula, on the eastern edge of the forest of Šijana, there was an active church of St. Laur, which then suffered from the consequences of the Uskok war. This church completely disappeared in 1941, and its floor plan is no longer available. Given the few material findings that point to the Carolingian period, and even rarer written sources, this is the only evidence for the existence of the cult of St. Laur in Istria. The paper considers which saint the missing church could have been dedicated to, and clarifies the replacement of the titular of St. Laur with St. Lovro (*Laurentius*). The cult of Saints Flor and Laur (*Florus et Laurus*) was dedicated to the stonemason martyrs who perished in Ulpiana during Diocletian's persecution of Christians. They then became protectors of stonemasons in the Balkans, and their cult was soon transferred to Byzantium, from where it spread to the East.

Despite the preserved material finds from the church that date to the Carolingian period, based on the floor plan, the dating of the church has been placed to the beginning of the 7th century. This paper presents the way in which the cult of St. Flor and Laur could reach Istria, and the likely time for that. The results suggest that the arrival of such worship during large construction works in the middle of the 6th century is possible, when the new Byzantine administration and church dignitaries, appointed by Emperor Justinian II, carried out a restoration that had far-reaching consequences for the culture in Istria. Possible locations of worship in Istria are presented, as well as their connections with the quarries near Pula, and the stonemason's school in Galožana. In this way, with further research, it is possible to recognize a new centre of the cult that arrived from Byzantium at the transition from Late Antiquity to the early Middle Ages and left deep marks in Istria.